

Polish Sources at the Central Archives for the History of Jewish People, opr. Hanna Volovici, Witold Medykowski, Hadassah Assouline i Benyamin Lukin, Avotaynu Foundation, Jeruzalem 2004, ss. 300

Powstałe w 1938 roku w Jerozolimie Centralne Archiwum Historii Narodu Żydowskiego gromadzi w swoich zbiorach materiały archiwalne dotyczące dziejów społeczności żydowskiej, porozrzucane dziś po archiwach, bibliotekach i innych kolekcjach we wszystkich niemal krajach europejskich. Jego zasoby są regularnie i systematycznie wzbogacane, stając się stopniowo podstawowym dla badaczy problematyki żydowskiej warsztatem pracy. Dotyczy to również społeczności żydowskiej w Polsce. W chwili obecnej judaika odnoszące się do Żydów polskich, obejmujące okres od XIV w. do II wojny światowej, zgromadzone są w ponad 400 zespołach archiwalnych i kolekcjach, stanowiąc jedną z najważniejszych części całego zasobu. Rejestrowanie i mikrofilmowanie materiałów źródłowych odnoszących się do wszelkich dziedzin życia ludności żydowskiej, które znajdują się poza terytorium Izraela, pozostaje nadal zadaniem, na którym koncentrują się wysiłki Archiwum.

Jednym z wielkich sukcesów archiwum było w ostatnich latach dotarcie do bogatych źródeł zgromadzonych w państwowych archiwach w byłym Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Kontynuowane były też kwerendy w zbiorach Polski, Austrii i Niemiec. Miarą dokonanych w tej mierze postępów może być porównanie dwu przewodników rejestrujących zgromadzone materiały: pierwszego, przygotowanego i wydanego w 1988 r.¹ oraz obecnego, który jest przedmiotem niniejszego omówienia. Przewodnik opublikowany w 1988 r., który rejestrował źródła z okresu od XV do XX w., odzwierciedlał zgromadzone w Archiwum materiały odnoszące się do około 300 miejscowości z obszaru historycznych ziem Rzeczypospolitej. Obecnie nie tylko przesunięta została do wieku XIV cezura określająca najstarsze informacje odnoszące się do Żydów w Polsce, ale liczba ośrodków żydowskich, do których zgromadzono choćby pojedyncze akta, przekroczyła tysiąc. Na to bogactwo zbiorów składa się zgromadzona literatura (15 000 woluminów w bibliotece Archiwum), 6 km akt archiwalnych, mikrofilmy (ok. 8 mln klatek) i 20 tys. fotografii.

Warto dodać, że jerozolimskie Archiwum od lat współpracuje nie tylko z archiwami w Polsce, ale również z polskimi placówkami naukowymi. Rezultatem tego są m. in. wydawnictwa opublikowane we współpracy z Żydowskim Instytutem Historycznym² w Warszawie oraz z Instytutem Historii UMCS w Lublinie.³

W aktualnie zgromadzonym bogatym zasobie materiałów jerozolimskiego Archiwum odnoszących się do dziejów polskich Żydów znakomicie orientuje zainteresowanych badaczy opublikowany właśnie przewodnik, przygotowany przez pracowników i współpracowników archiwum, w tym dyrektora – panią Hadassah Assouline. Książkę tę należy powitać z wielkim uznaniem, odzwierciedla ona bowiem rezultat ogromnej pracy i dyplomatycznych zabiegów mających na celu dotarcie do źródeł historycznych ukazujących dzieje narodu, który odegrał istotną rolę również w dziejach państwa polskiego, jego kulturze, nauce i tradycjach politycznych. Warto dodać, że w ostatnich dziesięcioleciach zainteresowanie kulturą i historią narodu żydowskiego zdominowane zostało problematyką historii najnowszej, co uwidaczniają liczne publikacje naukowe i popularnonaukowe. Myślę, że zasób źródeł ukazanych w omawianej pracy, a przy tym zgromadzonych w jednym miejscu, może się w znacznym stopniu przyczynić do tego, że oprócz nowszej historii, zainteresowanie wzbudzi też wcześniejsza historia społeczeństwa żydowskiego na ziemiach polskich.

Trzeba zaznaczyć, że większość materiałów odnotowanych w przewodniku po Centralnym Archiwum w Jerozolimie i będących podstawą spisu, to dokumenty wytworzone przez autorów nieżydowskich. Odnoszą się one do Żydów żyjących na ziemiach polskich w różnych okresach, ale najważniejsze chyba znaczenie mają źródła z okresu I Rzeczypospolitej. Warto dodać, że obszar Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku był zasiedlony przez 70% wszystkich Żydów europejskich, więc polskie źródła do historii ludności żydowskiej bez wątpienia można uznać za niezastąpioną dokumentację do powszechnych dziejów Żydów.⁴

Materiały źródłowe odnotowane w omawianej pracy, przechowywane w jerozolimskim archiwum przeważnie w postaci mikrofilmów i fotokopii, pochodzą z kilkudziesięciu archiwów i bibliotek, z miejsc, które kiedyś stanowiły integralną część państwa polskiego, bądź w XIX wieku należały do poszczególnych zaborów. Stąd wiele oryginalnych akt jest dziś dostępnych w różnych instytucjach na terenie Austrii, Niemiec czy Rosji. Poza archiwami i bibliotekami polskimi w omawianym tomie znajdziemy ponadto materiały z archiwów litewskich, ukraińskich, białoruskich, a także z jednego archiwum francuskiego i z Centralnego Archiwum Państwowego w Kazachstanie.

Układ przewodnika jest przejrzysty i klarowny. Po krótkim wstępie, wykazach archiwów, zespołów i kolekcji, z których pochodzą źródła oraz niezbędnym dla czytelnika słabo obznajmionego z realiami polsko-żydowskimi słowniku podstawowych pojęć, autorzy przechodzą do prezentowania zgromadzonego w Archiwum materiału, dzieląc go na trzy części. W pierwszej (s. 1–5) zaprezentowane zostały źródła odnoszące się do Żydów w całej Polsce od czasów Zygmunta III Wazy (1588) do dwudziestolecia międzywojennego. Jest tu nieco oryginałów, w większości są to jednak mikrofilmy i fotokopie akt z archiwów i bibliotek Krakowa, Warszawy, Wrocławia, Poznania, Kórnika, Lublina, Łodzi, Kijowa, Petersburga i Iwanofrankowska (dawny Stanisławów). Mamy tu także kopie XVIII-wiecznych dokumentów z Archivio Segreto Vaticano dotyczące paszkwili na Żydów o rzekomo dokonywane przez nich mordy rytualne. Druga część (s. 6–9) zawiera spis akt oryginalnych, fotokopii i mikrofilmów odnoszących się do poszczególnych regionów, w następującym układzie: Galicja, Małopolska, Mazowsze, Wielkopolska, Wołyń. Są tu zgromadzone źródła z archiwów polskich i ukraińskich. Najobszerniejsza część trzecia (s. 10–300) notuje zgromadzone w archiwum materiały do dziejów poszczególnych gmin żydowskich według ułożonych w porządku alfabetycznym miejscowości – od wołyńskiej Aleksandrii, dla której są w archiwum w formie mikrofilmu różne akta gospodarcze i dokumenty wydawane dla tamtejszych Żydów przez właścicieli tych dóbr Sieniawskich i Czartoryskich w latach 1706–1785 (zaczepnięte z Biblioteki Narodowej w Warszawie),

pochodzące z archiwów lwowskich z mikrofilmowane materiały dotyczące Żydów w Żywcu z lat 1871–1898.

Warto odnotować, że w omawianym przewodniku bogato reprezentowane jest województwo lubelskie i samo miasto Lublin (s. 112–116). Żydzi stanowili poważny odsetek mieszkańców Lublina już w okresie staropolskim, a w XIX wieku ludność żydowska stanowiła połowę mieszkańców miasta. Na terenie województwa, w mniejszych miejscowościach, procent ten był jeszcze wyższy. Z akt oryginalnych w archiwum jerozolimskim znajduje się m. in. fragment lubelskiej żydowskiej księgi urodzeń i zgonów z lat 1833–1890, dominują tu jednak fotokopie i mikrofilmy akt zaczerpniętych z archiwum lubelskiego, ze zbiorów warszawskich, krakowskich, wrocławskich, przemyskich, ale są też pojedyncze akta z archiwów w Moskwie i we Lwowie.

Omawiany przewodnik, wzbogacony kilkoma reprodukcjami przechowywanych w Centralnym Archiwum Historii Narodu Żydowskiego w Jerozolimie akt, stanowi cenną pomoc dla wszystkich badaczy interesujących się problematyką żydowską i stosunkami polsko-żydowskimi. Przynosi on informacje o bogatych zbiorach archiwum jerozolimskiego, ale ponieważ w przeważającej części odnotowane są w nim materiały ze zbiorów polskich, sprawia to, że – uwzględniając ich rozproszenie – może być wykorzystywany także jako informator o zasobach judaików w polskich archiwach i bibliotekach. Warto na koniec podać adres interesującej strony Archiwum w internecie: <http://sites.huji.ac.il/archives>. Przynosi ona wiele dodatkowych informacji o archiwum, jego zasobie, prowadzonych pracach i o innych publikacjach.

Grzegorz Gmiterek

¹ A. Teller, H. Assouline, *Guide to the Sources for the History of the Jews in Poland in the Central Archives*, Jerusalem 1988.

² A. Penkalla, *Akta dotyczące Żydów w radomskim Archiwum Państwowym (1815–1950)*, Warszawa 1992.

³ *Materiały do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Augu-*

sta II Sasa (1697-1733), opr. H. Gmiterek, Lublin 2001; *Materiały do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego (1669-1697)*, opr. H. Gmiterek,

Lublin 2003. Przygotowywane są kolejne tomy.

⁴Por. F. Tych, *Źródła do dziejów Żydów w polskich archiwach*, w: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, red. B. Woszczyński i V. Urbaniak, Warszawa 2001, s. 13.